

KÉRI KATALIN

XVII. századi francia művek a nőnevelésről

A tanulmány egy tágabb, a női élet és lánynevelés történetével foglalkozó kutatás részeredményeit közli. Azok a XVII. század során Franciaországban keletkezett, nyomtatásban is megjelent főbb források állnak az elemzés fókuszában, amelyek erről a témáról íródtak. Nem csupán ezeknek a forrásoknak a keletkezéstörténete, hanem a velük kapcsolatos hatás- és recepcióvizsgálatok is megjelennek írásunkban, kiemelten is a francia szerzők XVII–XX. századi magyarországi fogadtatásának rövid bemutatása. Fénelon, Madame Maintenon és mások művei hatással voltak mások mellett Mikes Kelemen, Fáy András, Eötvös József, Gyertyánffy István életművére, és megjelentek olyan jeles pedagógiai gondolkodók írásaiban, mint Weszely Ödön, Fináczy Ernő és Kornis Gyula.

Bevezetés

A XVII. században Európa különböző országaiban igen jelentős számú, hosszabb-rövidebb munka született a nők jogairól, tulajdonságairól, nevelésükről és művelődésükről. Ezek alapgondolatai a korszakban jelenlévő, gyakran egymással összefonódó vagy éppen viaskodó eszmeáramlatokban gyökereztek. Tanulmányunkban (mely egy tágabb, az újkori lánynevelés és női művelődés történetét feltáró kutatás részeredményeit közli) azokat a főbb műveket tekintjük át, amelyek ebben az időszakban Franciaországban keletkeztek, röviden jellemezve keletkezésük körülményeit, tartalmukat, és utalva recepció-történetükre, magyarországi fordításukra és fogadtatásukra.

A tanulmányban nem csupán az elsődleges forrásokként tanulmányozható (mára gyakran digitalizált változatban is elérhető) művekről szólunk, hanem számba vesszük azokat a legfontosabb külföldi és hazai könyveket és tanulmányokat is, amelyek erről az évszázadról, a kora újkori franciaországi lánynevelés történetéről születtek. Amiatt tartjuk fontosnak ezen évszázad eszméinek bemutatását, mert a nőtörténet, a lánynevelés vonatkozásában is egyértelműen kitűnik, hogy a XVIII. századi, „felvilágosult” gondolkodást alapvetően már a XVII. századi pedagógiai gondolkodók, írók, filozófusok előkészítették; a „pedagógia nagy százada” szerves folytatása a kora újkor időszakának, ahhoz számos szállal kapcsolódik, és gondolatait gyakran annak talajából meríti. A XVII. századi francia nőnevelési művek némelyikéről még ennél több is elmondható: ezek közül néhány egészen a XX. századig az

érdeklődés középpontjában állt, kiemelten is Fénelon alábbiakban bemutatásra kerülő munkája.

A XVII. század eszmei irányzatai

A történészek egy része a XVII. századra úgy tekint, mint tudományos és filozófiai értelemben a felvilágosodást előkészítő időszakra, amikor is a forradalom utáni, nagy társadalmi-gazdasági átalakulásokat megelő Angliában az *empirizmus* keretei között[1] olyan gondolatok és művek születtek, amelyek már megfogalmazták a társadalom átalakítására vonatkozó legfontosabb elképzeléseket, és világnézeti értelemben is új közelítéseket hoztak. Michel de Montaigne (1533–1592) és René Descartes (1596–1650) tudáselméletet megújító korábbi munkái, a Baruch Spinoza (1632–1677) *Etikájában* (Spinoza 2001) kibontott világgép (amelyben Isten és a természet ugyanaz) a XVII. század számos gondolkodójára gyakorolt kiemelkedő hatást, csakúgy, mint Blaise Pascal (1623–1662), Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716) vagy Galileo Galilei (1564–1642) tanai. A század során Isaac Newton (1643–1727) természetfilozófiája alapjaiban rengette meg a gondolkodás pilléreit, a *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica (A természetfilozófia matematikai alapjai)* című, 1687-ben megjelent műve korszakos jelentőségűvé vált. Természetesen nem csupán ő, hanem számos más korabeli tudós is próbálkozott a természet törvényeinek egységes szabályokkal történő leírásával. Ez az eszme volt a deizmus alapja, és valójában – annak ellenére, hogy a XVII–XVIII. század gondolkodói Isten létezését nem tagadták – többen az évezredek keresztény egyház szerepének megkérdőjelezéséig is eljutottak. John Locke (1632–1704), az ír George Berkeley (1685–1753), David Hume (1711–1776) az ismeretek biztos forrását a tapasztalásban látták (Lendvai–Nyíri é. n.). Az *utilitáriánus eszmék* kifejtése is angliai szerzőkhöz kötődik, és ezt az eszmét majd a társadalmi egyenlőséget követelő Jeremy Bentham (1748–1832) teszi meg filozófiája alapjává (uo.). Elemzők szerint az angol felvilágosodás gondolkodóinak az 1688-ban lezárt forradalom után elsősorban az a szerep jutott, hogy a lezajlott változásokat magyarázzák. Ugyanakkor ezzel előkészítettek számos további, Európa és a világ más részein bekövetkezett átalakulást. A természettudományos és filozófiai művek mellett így már a XVII. században sorra jelentek meg politikai és közgazdasági tárgyú értekezések is, amelyek együttese majd a XVIII–XIX. században még inkább kiteljesedik, és olyan önálló, a társadalmakat a napi valóság szintjén is formáló irányzatok kialakulásához is elvezet, mint a *liberalizmus* vagy a *szocializmus*.

A XVII. század pedagógiájára (ezen belül a leánynevelés és női művelődési lehetőségek alakulására is) az eszmeáramlatok közül jelentősen hatott a *pietizmus*. Ez a keresztény vallást megújító, a kegyes-vallásos életvitelt magasztaló, a XVII. század második felében kibontakozott és a XVIII. század közepéig nagy hatást gyakorló szellemi mozgalom volt. (Az irányzat neve a latin *pietas* (jámorság) szóból ered.) Követői szerint a reformáció nem lezárt, hanem folyamatosan zajló folyamat, és a vakbuzgó hit helyett nagyon is fontosnak tartották az ismeretszerzést, a tanulást. Az evangélikusok körében kibontakozott mozgalom elindító atyjának a vallás- és filozófiatörténet Philipp Jacob Spener (1635–1705) teológust tekintik, de ki kell emelni, hogy számos olyan német gondolkodó alapozta meg a pietizmus tanait, akik nála korábban, az 1600-as évek elejétől fejtették ki nézeteiket, mint például Johann Arndt (1555–1621).

A vallásújító irányzat képviselői – nézeteiket alátámasztandó és kibontandó – számos nevelési munkát hagytak hátra, jóllehet, a nőnevelésről összefüggően kifejtett elméletet nem alkottak. Egy tanulmányában S. Sárdi Margit kiemelte, hogy a keresztény leányok kötelességeivel viszont sokat foglalkoztak, és „*a női tevékenység értékelése pozitív változáson ment át köztük*” (S. Sárdi 1984, 40). Egyik legkiemelkedőbb képviselőjük, a német August Hermann Francke (1663–1727) Halléban iskolájában lányokat is tanított, sőt kifejezetten az ő számukra 1698-ban egy Gynaeciumot is szervezett. Ez kisebb-nagyobb megszakításokkal haláláig működött, és 6–15 éves korú lányokat neveltek benne (Pukánszky 2006). Ő fordította németre 1698-ban Fénelon nőnevelési művét. Halléban egyébként később, a XVIII. században számos magyar is megfordult, ők a Dunántúlra és Felvidékre is elhozták a pietizmus eszményeit. Legkiemelkedőbb hazai képviselői Torkos András, Hegyfalusi György, Bél Mátyás, Bárány György, mindkét Sartorius János, Miletz Illés és Simonides János voltak (Szent-Iványi 1936; Csepregi 2000; Font 2001).

Francia könyvek a nők neveléséről a XVII. században

Jeannette Rosso (Rosso 1984) egy kutatásában számba vette az 1600 és 1789 között a nőnevelésről keletkezett (pontosabban általa megismert) francia forrásmunkákat, és azt találta, hogy csak a XVII. században 142 mű íródott. (Ez a csaknem másfélszáz munkából álló lista azonban korántsem teljes!) Kimutatta a publikációk dinamikusan növekvő számát is, például a nőkérdéssel foglalkozó írások mennyiségének az 1640-es évektől bekövetkezett felívelését. (Ennek oka az az ellenzéki mozgalom volt, amely 1642-ben szerveződött Franciaországban a

Mazarin vezette kormány ellen, és amely 1648 és 1653 között *Fronde* néven nem csupán szellemi csatákat, hanem valóságos polgárháborút is vívott az ország vezetői ellen, Condé herceg vezetésével. A Fronde-nak elsősorban nemesi és főpapi méltóságot viselő tagjai voltak, köztük nem kevés előkelő hölgy is (Bonney 1988; Pernot 1994)). Rosso adatai évtizedenkénti bontásban a következők: 1600–1609: 5 mű, 1610–1619: 11, 1620–1629: 10, 1630–1639: 16, 1640–1649: 36, 1650–1659: 15, 1660–1669: 15, 1670–1679: 10, 1680–1689: 4, 1690–1699: 20 írásmű. Az általa vizsgált szövegek között többségben voltak a nők jogai mellett érvelő munkák, különösen a század második felében. Rosso adatai szerint a nőkről készített írások (pró és kontra) leginkább a felsőbb társadalmi rétegek tagjainak tollából születtek. A szerzői kör körülbelül egytizedét tették ki a vizsgált időszakban a polgári osztályból származó személyek, 30% volt közöttük a klérus tagja, egyötödük arisztokrata férfi és körülbelül ugyanennyi nemesasszony (Rosso 1984; idézi: Stuurman 1998, 67). A nőkről íródott műveknek természetesen nem mindegyike szólt a lánynevelésről és női művelődésről, bár hangsúlyozni kell, hogy utóbbiak kérdésköre gyakran szervesen egybekapcsolódott a női jogok követelésével (vagy épp fordítva: az egyenlősítő törekvések ellenzésével).

A XVI–XVII. század során több olyan mű is született a kontinensen, amelyek ugyan nem érintették közvetlenül a nemek helyzetét és sajátosságait, de mégis hatást gyakoroltak a nők és férfiak lehetőségeiről, kapcsolatáról gondolkodó későbbi szerzőkre. A legfontosabb hatást talán Descartes (1596–1650) tanai tették, aki ugyan nem írt direkt módon a nemekről, de bizonyos gondolatai a felvilágosodás korában központi helyre kerültek a nők értelmi képességeinek védelmezői körében. Szerinte „*az értelem a testtől függetlenül működik, és mivel a férfiak teste a nőkéből csupán az ivarszervek vonatkozásában tér el, következésképpen lehetőségeit tekintve valamennyi elme azonos. Descartes számos követőjét mindez arra ösztönözte, hogy felülvizsgálja a nőkről való nézeteit*” (French–Poska 2007, 262).

Az elemzők, például Isabelle Krier szerint (Krier 2009) Franciaországban 1622-ben született meg az első, a női egyenlőséget hirdető pamflet Montaigne fogadott leánya, Marie de Gournay le Jars (1565–1645) műveként. A szerzőnő ezt a Troussot-féle, 1617-es *Alphabet de l'imperfection et malice des femmes* (*Ábécé a nők tökéletlenségéről és gonoszságáról*) című összeállításra adott válaszként alkotta. Az *Égalité des hommes et des femmes* (*A nők és férfiak egyenlősége*) című munka volt ez az értekezés, amely Louys de Bermen 1621-es írásához hasonlóan véletlenszerű dolognak írta le a nemek biológiai különbözőségét. Marie ezt a művét XIII. Lajos francia király feleségének, Ausztriai Annának ajánlotta. A művel nem a racionális alapokon álló egyenlőség kimondása volt a célja, inkább annak a megfogalmazása, hogy a műveltség nem csupán a férfiak kiváltsága. 1626-ban szintén ő írta meg a *Grief des femmes* (*A*

nők panasza) című munkát, amelyben sajnálattal állapította meg, hogy a „bajuszos doktorok” nem szenvedhetik a művelt nőket (Hillman–Quesnel 1992).

Rosso elemzésére támaszkodva Stuurman kiemelte az 1660-as évtizedet, és felsorolta a nőkérdésről akkor keletkezett legfontosabb franciaországi műveket. 1662-ben például a szerző megjelölése nélkül jelent meg Lyonban az *Apologie de la science des dames (A nők műveltségének védelmezése)* című írás, ugyanebben az évben Jacques Dubosq tollából pedig a *L'Honneste Femme (Az erkölcsös nő)*. 1663-ban adták ki (majd folyamatosan újranyomták) a *Le Cercle des femmes savantes (A tudós nők társasága)* című művet, amelyet Jean de la Forge (a jól ismert francia karteziánus filozófus, Louis de la Forge testvére) írt. 1664-ben Elisabeth Marie Clément tollából jelent meg a *Dialogue de la princesse sçavante et de la dame de famille (A tudós hercegisasszony és a háziasszony párbeszéde)* (Stuurman 1998).

1665-ben Jacqueline Guillaume jegyezte a *Les Dames illustres ou par bonnes et fortes raisons il se prouve que le sexe féminin surpasse en toutes sortes de genre le sexe masculin (Kiváló hölgyek, avagy jó és erős bizonyítékok arra vonatkozóan, hogy a női nem mindenben meghaladja a férfiúi nemet)* című munkát. Ebben az alábbi gondolatokat fejtette ki, világosan és logikusan érvelve a nők tanulási jogai mellett: „hölgyeink ellenségei fennen hirdetik, hogy a nők nem a tudásért tanulnak, vagy azért, hogy jót cselekedjenek, hanem azért, hogy még jobban csodálják őket és ezentúl ne csak szépségükkel, hanem beszédükkel is elbűvölhessék környezetüket. Kérem, nézzék, hogyan kényszerülnek a férfiak bevallani, hogy szidalmuk szép alanyai elbűvölik őket. Jobb volna, ha a nők szüziések és tudatlanok volnának, mint műveltek és szemérmetlenek – teszik hozzá.

Íme, annak a tévhitnek a következménye, amely szerint a tudomány erkölcstelenné tesz; ezzel ellentétben én éppen azt állítom, hogy a tudatlanság – és nem a tudás – miatt válnak a nők erkölcstelenné: tehát ha nem lenne annyi tudatlan, nem lenne annyi utcalány sem. A tudás nem a lányok felesleges ékessége, mivel feltétlenül szükségük van rá. Hát nem látjuk, hogy az a szép lány, aki semmilyen tudásnak nincsen a birtokában, majdnem mindig becstelennek ítéltetik? Hiszen egy lánynak körültekintőnek kell lennie, nehogy megsértse az illetet; az udvariasság és a szemérem pedig csak a világ dolgairól való tudás révén sajátítható el. Sok elviselhetetlen ember van, mert sok a műveletlen. Mindezek után beláthatjuk, hogy egy szép, de bárdolatlan lány nem boldogulhat az életben. Egyébként van-e nagyobb gyönyörűség, mint egy szép és intelligens lány, akinek viselkedése is kellemmel teli, hiszen minden mozdulatának oka van? Mert hiszen ha a szépség nem párosul belső értékekkel, mi mást mondhatnánk, mint

hogy a természet szép lakot alkotott, hogy egy ostoba lányt helyezzen bele?” (Kéri 1999, osz.n.)[2]

Louis Lesclache 1667-ben adta ki *Les avantages que les femmes peuvent recevoir de la philosophie* (A filozófia haszna a nők számára), Marguerite Buffet pedig egy évre rá a *Nouvelles Observations sur la langue françoise avec les éloges des ilustres sçavantes tant anciennes que modernes* (Új megfigyelések a francia nyelvről, a régi és új idők kiemelkedően művelt hölgyeinek dicséretével) című művét. Ezeket a műveket is a férfiak és nők művelődési, tanulási jogainak követelése, az értelmük egyenlőségének hangoztatása jellemezte (Stuurman 1998).

A korszak nőkről írott műveit áttekintve nem hagyhatjuk figyelmen kívül Molière *Femmes savantes* (*Tudós nők*) című, 1672-es darabját, amely a felszínes tudásra törő, okoskodó, a tudományokért a családjukat is elhanyagoló nőket figurázta ki, éppen emiatt (a párizsi Palais Royal színházban szép számmal jelenlévő hölgy körében) a darab ősbemutatója – melyen maga a szerző játszotta Chrysale szerepét – nem volt sikeres. Judith Suther a komédia bemutatásának 300. évfordulóján azt fejtette ki egy tanulmányában, hogy abban a társadalmi környezetben, amikor a szerző körül mind több és több, a nők tanulási lehetőségeinek kiterjesztését igénylő mű látott napvilágot, ebben a komédiában társadalmi szatírárt, és nem nőellenes kirohanást kell látnunk (Suther 1972).

Számos elődjéhez hasonlóan a jezsuita tudós, François Poulain de la Barre (1647–1725), Descartes és Marie de Gournay egyik francia követője is az elsők között volt, aki fellépett a nők egyenjogúsításáért. (Életéről, műveiről l.: Dorlin 2001; Stuurman 2004; Pukánszky 2006, 58–60) Franciaországban ebben az időszakban nagy érdeklődés övezte a nevelés ügyét, és jóllehet, a lánynevelésről jóval kisebb számú írás született, mint a fiúk iskoláztatásáról és családi neveléséről, az előbbi vonatkozásában is határozott lépések történtek, és fontos művek keletkeztek. De la Barre gondolatainak egyik mai elemzője, Siep Stuurman úgy gondolja, hogy a francia szerző elvülhetetlen érdemeket szerzett a felvilágosodás gondolat-együttesének előkészítésében, és a francia forradalmat megelőzően a legradikálisabban lépett fel a nők egyenjogúsításáért, a lányok neveléséért; ugyanakkor azt is állítja, hogy nem a karteziánus gondolkodásmódja vezette el ide, hanem a középkori és kora újkori feminista írók, akiknek a gondolatait aztán Poulain de la Barre beleépítette a descartes-i tanokon nyugvó társadalomképébe (Stuurman 2004). 1673-ban név nélkül jelentette meg *De l'égalité des deux sexes, discours physique et moral où l'on voit l'importance de se défaire des préjugés* (*A két nem egyenlőségéről, filozófiai és erkölcsi értekezés, amelyből megláthatjuk az előítéletektől való megszabadulás jelentőségét*) című munkáját, melyben azt mutatta ki, hogy

a nők alávetttsége nem természettől fogva rendelt, hanem kulturális előítéleteken nyugszik. Anatómiai fejtegetést is tett ehhez kapcsolódóan, amelyben kifejtette, hogy a nők ugyanolyan érzékszervekkel rendelkeznek, mint a férfiak, a kezük is ugyanolyan ügyes, az agyukról pedig így vélekedett: „*a legprecízebb anatómia sem fedezett fel különbséget azon a részen férfi és nő közt, mindegyikük agya egyforma, ahogy emlékezetük és képzeletük is*” (Schiebinger 2008, 26). Előrevetítette azt, hogy a nőknek is a férfiakkal azonos nevelést kell kapniuk, és minden pályát meg kell nyitni előttük, beleértve a tudományosakat is. Következő, 1674-ben, szintén név nélkül megjelent művében, a *De l'éducation des dames pour la conduite de l'esprit dans les sciences et dans les mœurs* (A nők neveléséről, hogy bevezetést nyerjen szellemük a tudományokba és az erkölcsökbe) című munkában hasonlóan fogalmazott, ám egy későbbi, *De l'excellence des hommes contre l'égalité des sexes* (A férfiak kiválósága a nemek egyenlősége ellenében) című művében korábbi gondolatait megcáfolta. A felvilágosodás nőket érintő gondolkodásmódjáról Stuurman úgy véli, hogy annak forrásai mára jól feltártak és széles körben ismertek, ám a jövő feladataként fontos munkának tartja az akkori időszak feminista és antifeminista érvkészletének alapos feltárását is (Stuurman 2004), amihez jó kiindulópont lehet éppen Poulain de la Barre műveinek és az azokra adott korabeli válaszoknak az elemzése. A kutató szerint például nem lehetséges átfogó módon „radikális felvilágosodás”-ról beszélni, mert az akkori gondolkodók céljaikat, a társadalom átalakítására vonatkozó elképzeléseiket tekintve nagyon is sokféle módon nyilatkoztak meg.

A szintén francia, janzenista gondolkodó, Claude Fleury abbé (1640–1723; életéről l. például: Wanner 1975) *Traité du choix et de la méthode des études* (Értekezés a tanulmányok kiválasztásáról és módszeréről), 1685-ben Párizsban kiadott kétkötetes művében egy önálló fejezetet (a 36. részt) szentelt a lánynevelésnek. Ebben szintén kifejtette, hogy a nőket nem elegendő kézimunkázásra, zenére, táncrea és katekizmusra tanítani, hanem szükség van arra, hogy írni, olvasni, számolni is tudjanak, és értsenek a közügyekhez és a gyógyításhoz. Egy, a Martin Aimé nőnevelési gondolatait kivonatoló, Sámi Lászlóné tollából való cikk így idézte Fleuryt 1872-ben Magyarországon: „*azt akarjátok, hogy a nők ne legyenek a tanulásra képesek? [...] – mintha biz az ő lelkök más volna, mint a férfiaké, mintha nem volna épen oly fogékony eszök, mint nekünk, melyet vezérelni, — akarjuk, melyet szabályozni, — szenvedélyeik, melyeket le kell győzniök? — vagy mintha nekik minden tanulás nélkül könnyebb lenne kötelességeiket teljesíteni, mint nekünk!*” (Sámi 1872, 51)

Fleury gondolatait Franciaországban François de Salignac de la Mothe Fénelon (1651–1715) vitte tovább és teljesítette ki, és a korszak nőneveléssel foglalkozó francia szerzői közül

ő az, aki talán a legnagyobb hatással volt a kontinens pedagógiai gondolkodóira. A lánynevelés terén már ifjú lelkész korában tapasztalatokat szerzett, hiszen 1678-ban megbízták a katolikus hitre áttért protestáns hölgyek intézetének, a Nouvelles catholiques-nek a vezetésével. A témáról szóló, *Traité de l'éducation des filles (Értekezés a lányok neveléséről)* című, 1687-ben írott művét Európa-szerte széles körben ismerték, Magyarországon is évszázadokon át gyakorta hivatkozott szerző volt (a mű elemzését l.: Niderst 1997; Weszely 1911; Balenegger 1911). A könyvet eredetileg nem a nyilvánosságnak szánta, ahogyan erre műve magyar fordítója, Sebes Gyula is rámutatott, hanem Beauvilliers hercegnek és feleségének írta, akik tizenhárom gyermeket, köztük öt leányt neveltek. Alapgondolata, hogy a lánynevelést nem szabad elhanyagolni, sőt az fontosabb, mint a fiúk nevelése, hiszen a nők nevelik fel a gyermekeket, a férfiakat is. Ugyanakkor művében kiemelte a két nem jelentős különbségeit. Úgy gondolta, hogy mivel a nők testileg gyengébbek és szellemük is kevésbé kitartó, mint a férfiaké, nem kell tudományokra nevelni őket, hanem elsősorban arra, hogy jó gazdasszonyok, jó feleségek és anyák legyenek.

Könyve III. fejezetétől kezdve írt arról, hogy csecsemő- és kisgyermek kortól hogyan kell a lánykakat helyes táplálkozáshoz, illendő viselkedéshez, szép beszédhez szoktatni. Gondolatmenetén végigvonul az, hogy semmilyen életkorban nem szabad hagyni, hogy a lányok sokat „képzolegjenek”, álmodozzanak, hanem a valódi világ megismerésére kell őket rávenni. Műve több részlete is aláhúzza a hasznos dolgok iránti érdeklődés és a tapasztalat útján való tanulás fontosságát, ahogyan például az alábbi idézet is mutatja: „*a gyermekek kíváncsisága természetes hajlam, mely mintegy elébe megy a nevelésnek; ne mulasszuk el hasznot húzni belőle. Például látnak a mezőn malmot és tudni akarják, hogy mi az; meg kell nekik mutatni, hogy hogyan készül az embert tápláló élelmiszer. Látnak aratókat és meg kell nekik magyarázni, hogy hogyan vetik a gabonát és hogyan sokasodik az meg a földben. A városban látnak üzleteket, melyekben különféle mesterségeket űznek és különféle árukat adnak el. Sohasem szabad megenni kérdéseiket; ezek nyílások, melyeket a természet tár fel a tanítás megkönnyítésére: adj bizonyosságot, hogy örömedet leled bennük: és így észrevétlen megtanítod őket arra, hogy miként készülnek mindazok a dolgok, melyek az ember szolgálatára vannak és amelyeken a kereskedelem lebonyolódik*” (Fénelon 1936, III. fejezet). Külön fejezeteket szentelt a szerző a vallásos ismeretek és a Biblia-szövegek lányokkal való megismertetésének (i. m. VI–VIII. fejezet). Kitért a lányok hibáira is, amelyek között például a következőket említette: a lányok sokat beszélnek, ravaszok, álszemérmesek, képmutatók, hiúk, képzeletük túl élénk. A szülők felelősségévé tette, hogy ezekről a lányokat leszoktassák: „*példákkal mutasd be nekik, hogyan lehet az ember csalódás nélkül szerény, óvatos, a siker megengedett*

eszközeihez alkalmazkodó. Mondd nekik: a főkösség az, hogy keveset beszélünk, sokkal inkább bízunk magunkban, mint másokban, de sohasem folytatunk hamis beszédet és nem mutatunk hebehurgya egyéniséget. A viselkedésben való egyenesség és a becsület általános tekintélye több bizalmat és tiszteletet szerez és ennek következtében több, bár múltó előnyt, mint a fondorlatos utak. És az okos becsületesség amennyire díszít egy egyént, annyira méltóvá teszi nagy dolgokra” (i. m. IX. fejezet). A korszak más szerzőihez hasonlóan – önálló fejezetben – írt Fénelon arról, hogy hová vezet a női hiúság, a cifrázkodás, a költekezés. Az általa megfogalmazott gondolatokhoz hasonlóak a XX. század elejéig Magyarországon is gyakran előfordultak. A „képlete” egyszerű volt: a női divathóbort az oka az erkölcsök romlásának, országok hanyatlásának: *„ez a pompa romlásba viszi a családokat és a családok romlása az erkölcsök romlását hozza magával. Egyrészt a pompa kiváltja az alacsonyabb származású egyéneknél a gyors vagyonszerzés vágyának szenvedélyét, ami nem történhet bűn nélkül, mint a Szentlélek állítja. Másrészt az előkelők, ha a szükséges pénzforrások nélkül vannak, hitványságokat és szörnyű aljasságokat követnek el, hogy fönntartsák életmódjukat; így a tisztesség, a hit, a becsület és a jóság észrevétlen eltűnik még a legközelebbi rokonok között is. Mindezek a bajok abból származnak, hogy a hiú nők a divatnak nagy fontosságot tulajdonítanak: igyekeznek neveltséges elmaradottaknak feltüntetni mindazokat, akik a régi erkölcsök komolyságát és egyszerűségét meg akarják őrizni”* (i. m. X. fejezet).[3]

Fénelon azt is részletesen leírta, hogy milyen kötelezettségei vannak egy nőnek, és hogyan kell ezekre felkészíteni. Kortársai túlnyomó többségéhez hasonlóan úgy vélte, a nőnek a családi körben kell kiteljesedni, az alábbi szerepekben: *„kötelessége gyermekeinek nevelése; a fiúké egy bizonyos korig, a lányoké addig, amíg férjhez nem mennek, vagy apácák nem lesznek; cselédeinek, azok helyes életének, szolgálatának irányítása; a kiadások elosztása, annak ellenőrzése, hogy minden gazdaságosan és becsületesen történjék; rendszerint még hasznobérletek kötése és a jövedelem kezelése. [...] Számítsd ehhez a neveléshez a háztartást”* (i. m. XI. fejezet). Az oktatás konkrét tartalmára vonatkozóan a XI. fejezetben adott útmutatást. Eszerint a lányokat meg kell tanítani a helyes olvasásra és írásra, a négy számtani alapl műveletre, némi jogi ismeretekre (mert ez *„a nők pereskedési szenvedélyét lelohasztja”*), az előkelő lányokat a „földesurak kötelességeire”, Franciaország és más országok történelmére, – a korában divatos spanyol és olasz nyelv tanulása helyett – a latin ismeretére. Ami az olvasmányokat, a zenei és a művészeti nevelést illeti, Fénelon szerint nagyon fontos a gondos válogatás, nehogy erkölcsromboló művekkel találkozzon az ifjú leány. Ez utóbbiakkal kapcsolatosan így fogalmazott: *„nem hagyhatjuk el ezeket a művészeteket, melyeket maga az*

Isten lelke szentelt meg. Keresztény zene és költészet volna minden segítség közül a legerőteljesebb a világi örömekből való kiábrándításra” (i. m. XII. fejezet). Műve végén tanácsokat adott a megfelelő nevelő kiválasztásához, illetve – első ízben az 1715-ös, javított és bővített kiadáshoz kapcsolódóan – egy, a lánya nevelése miatt aggódó édesanyának (megismételve fentebb közölt gondolatai többségét) [4].

Fénelon nőnevelési gondolatainak fogadtatása és visszhangja Magyarországon

A XVIII–XX. századi hazai neveléstörténeti forrásokat vizsgálva kitűnik, hogy a XVII. századi francia szerzők, közülük is leginkább Fénelon nőneveléssel kapcsolatos művei, gondolatai (francia vagy magyarra fordított változatban, közvetlen forrásból vagy áttételekkel) sokak által ismertek voltak, azok részletei, szellemiségük több magyarországi szerző műveiben előfordultak.

A XVIII. század első felében Mikes Kelemen *Törökországi levelek* című munkájában két olyan írást is találhatunk, amelyekben a szerző a lánynevelésről fejtette ki gondolatait: a 27. és 62. levélben foglalkozott részletesen ezzel a kérdéskörrel. Az 1719. június 18-án írott levélben Mikes Kelemen dicsérte a „nénjét”, hogy az franciául tanul, és kifejtette, hogy milyen jó volna, ha más hazai leányokat is erre tanítanának, de – miként írta – gyakran még az írást-olvasást sem tartják elsajátítandónak a szülők, pedig ez a vallásos érzület kialakításához és a jó könyvek olvasásához, az otthonától távol lévő férjjel való levelezéshez is szükséges. Azt is tudta, milyen ellenvetésekkel élnének néhányan a lányok írás-tanítását illetően: *„erre azt felelik némely csufos, és rövid eszű anyák., hogy nem jó egy leánynak hogy írni tudgyon., azért hogy a szeretőinek ne irhasson. oh! Mely okos beszédek ezek! Mint ha az írás okozná a rosszat, és nem a arosz azírást...”* (Mikes 1966, 40). Az 1725. június 11-én kelt 62. levélben a fiúk neveléséhez kapcsolódóan írt Mikes a lányokról is, mindkét nembelieknél kiemelve a nevelés fontosságát és a szülők felelősségét. Az alábbi gondolatokból kiderül, hogy a lányokra mint majdani édesanyákra és gyermekeik nevelőjére is tekintett, amikor nevelésükről írt: *„a leányok neveltetésére. Ugy kel vigyázni, valamint a férfiakéra. de még többet mondok, és azt mondom, hogy jól oktatni a leányokat olyan szükséges, valamint a férfiakot, és az egyike, olyan hasznos az országnak, valamint a másika. hogy lehet a? nem igazé az édes néném, hogy egy jól nevelt, jól oktatot eszes leány, aszszonyá változván. A fiát mind jól tudgya nevelni, oktatni, és tanyítani. és aztot az ország szolgálattýára alkalmasá tenni...”* (Mikes 1966, 109).

Gragger Róbert összevetette Mikesnek ezt a két, a franciás műveltség mellett hitet tevő levelét, és bizonyította, hogy a Franciaországot megjárt szerző gondolatain jól érződött Fénelon és Madame Maintenon hatása. Az elemző (mondatról mondatra összevetve a rodostói levelek sorait Fénelon gondolataival) úgy találta, hogy Mikes Kelemen – akárcsak II. Rákóczi Ferenc fejedelem – jól ismerte Fénelon lánynevelésről írott munkáját, és a francia janzenista szerzővel egybecsengően érvelt a lánynevelés fontosságát, tartalmát illetően, és hozzá hasonlóan a kollégiumi fiúnevelés kritikáját is adta (Gragger 1911).

A XIX. században Fénelon művét (szabad fordításban) Magyarországon első ízben 1842-ben adták ki, Barkóczy László megyéspüspök (1792–1847) átültetésében (Fénelon 1842). A francia szerző művét sokan ismerhették, többek között Eötvös József, aki fontosnak tartotta, hogy műveiben a nőket is megszólítsa, hogy felvilágosításuk, nevelésük kérdései regényei lapján újra meg újra előtűnjenek. Miként például Felkai László írta, különösen *A falu jegyzője* című regényében próbálta – egyrészt Fénelon, másrészt Rousseau, illetve Fáy András hatására – a nők figyelmét a művelődés és a politika kérdései felé fordítani (Felkai 1957).

A francia rokokó szenzualizmusának életfelfogását német földön népszerűsítő Wieland még a XVIII. század elején közölte saját fordításában Theano, Püthagorasz felesége attikai nyelvjárásban írt leveleit, amelyekhez kapcsolódóan egy esszé is írt az ókori görög nőeszményről és leánynevelési elvekről (l. erről: Richter 2006, 104–137). Ezt a munkát fordította magyarra Gyertyánffy István, és ezt egészítette ki saját gondolataival, illetve egy XIX. századi magyar „Theano”, a saját édesanyja (és kapcsolódóan a nővére) bemutatásával. 1865-ben Gyertyánffy – sommás megállapítást téve – a hazai lánynevelésről úgy írt, hogy ha azt nézi, „egy nagy pusztaságot látok magam előtt kibontakozni: a magyar nemzeti nőnevelés kopár pusztaságát” (Gyertyánffy 1915, 49). 1915-ben az 50 évvel korábban írt terveit, az akkoriban barátjával, Paal Ferencsel váltott leveleit felidézve a szerző több olyan olvasmányélményét is felsorolta, amelyek formálták a lánynevelésről, a nőemancipációról való felfogását. Többek között ő is kiemelte Fénelon lánynevelésről írott gondolatainak fontosságát.

A XX. század elején több hazai mű is született Fénelon művének elemzéséről. 1903-ban Budapesten jelent meg Weszely Ödön *Fénelon és a nőnevelés* című könyve, 1911-ben Aradon pedig Balenegger Hugó *Fénelon a leánynevelésről* című munkája. A jeles francia gondolkodó említése nem hiányzott a századelő egyetemes neveléstörténeti összefoglalásaiból sem. Az *újkori nevelés története* című kötetben a harmadik, racionalizmusról szóló fejezet 24. alrészé az első olyan, amelyben Fináczy teljes egészében a lánynevelés történetéről írt: Fleury,

Fénelon és Molière műveiből vett gondolatokkal és ezek összevető, a korszak viszonyaiból kibontott elemzésével készítette el a *Nőnevelés Franciaországban. Fénelon* című írását (Fináczy 1927).

Ami a magyarországi nőnevelés történetét illeti, a XX. század első felében születtek meg Kornis Gyula tollából azok az első jelentős, a témára vonatkozó összefoglalások, amelyek mindmáig szilárd alapját képezik ezzel kapcsolatos ismereteinknek. Kornis – egyéb, a témával kapcsolatos tanulmányai (Kornis 1927b) mellett – 1927-ben publikálta *A magyar művelődés eszményei 1777–1848* című, kétkötetes könyvét (Kornis 1927a). Ezek közül a másodikban szerepel *A régi magyar leánynevelés* című, terjedelmes fejezet (i. m. 455–581), amely a középkor kolostori és lovagi nevelésétől kezdi a téma bemutatását, külföldi szerzők (Szent Ágoston, Erasmus, Nettesheimi Agrippa, Vives, Ratke, Comenius, Madame de Maintenon, Fénelon, Rousseau, Condorcet és mások) nőnevelési gondolatainak, műveinek rövid jellemzésével. Fénelon lánynevelésről szóló könyvét teljes terjedelmében végül aztán 1936-ban Sebes Gyula fordította le magyar nyelvre (Fénelon 1936).

Összefoglalás

Kutatásaink során igyekeztünk feltárni a lányneveléssel és női művelődéssel kapcsolatosan a XVII. században Franciaországban született legfontosabb nyomtatott forrásokat. Ebben a tanulmányban ezeknek csak egy töredékét tudtuk röviden bemutatni, tartalmuk, keletkezési körülményeik taglalása mellett kitérve magyarországi recepciójukra is.

A kutatás bővítése mindenképpen kívánatos volna olyan új, a vizsgálódásokban eddig nem vagy alig szereplő írott források bevonásával, amelyek (mint például levelek, naplók, memoárok) nem ismert adalékokkal szolgálhatnának az eszmék terjedésének, a művek hatás- és recepció-történetének vizsgálata során. A XVII. századi nőtörténeti források vizsgálata azért is kiemelten fontosnak látszik, mert a kutatások ezt a századot nőtörténeti szempontból gyakorta „mostohán” kezelik. Ez amiatt lehet így, mert a kutatói érdeklődés homlokterében egyrészt a *querelle des femmes* (nőkérdés) névvel illetett, a nők tulajdonságait, jogait pró és kontra tagláló források az 1200-as és 1600-as évek közé tehetően kialakult darabjai állnak. Másrészt viszont a XVIII–XIX. század újszerű, a felvilágosodás és polgárosodás eszmeáramlataihoz kötődő kútfői vonják magukra a neveléstörténészek, nőtörténet-kutatók figyelmét, és így a XVII. század háttérbe szorul. Ezzel a tanulmánnyal tehát segítséget szeretnénk adni a kora újkori nőnevelés árnyaltabb megismeréséhez.

Jegyzetek

- [1] Fontos megjegyezni, hogy a XVII. századi Angliában természetesen nem csak az empirizmus létezett, mint filozófiai irányzat.
- [2] A szöveget fordította: Gaál Ágnes és Furka Elemér.
- [3] Vö. például: Pálóczi Horváth Ádám, Decsy Sámuel és más, későbbi magyar szerzők gondolataival.
- [4] Az eredeti műhöz csatolt rész címe a következő: *Avis á une dame de qualité sur l'éducation de sa fille* (Útmutatás egy előkelő hölgy számára leánya neveléséről).
Megjegyzés: Az Útmutatás címzettje ismeretlen.

BIBLIOGRÁFIA

- Balenegger Hugó (1913): *Fénelon a leánynevelésről*. Arad, 1911.
- Bonney, Richard (1988): *Society and Government in France under Richelieu and Mazarin, 1624–1661*. Leicester : University of Leicester, 1988.
- Csepregi Zoltán (2000): *Magyar pietizmus, 1700–1756: tanulmány és forrásgyűjtemény a dunántúli pietizmus történetéhez*. Budapest : Teológiai Irodalmi Egyesület, 2000. 319 p.
- Dorlin, Elsa (2001): *L'Évidence de l'égalité des sexes. Une philosophie oubliée du XVIIe siècle*. Paris : L'Harmattan, 2001.
- Felkai László (szerk.) (1957): *Eötvös József válogatott pedagógiai művei*. Budapest : Tankönyvkiadó, 1957. 341 p.
- Fénelon, François (1842): *Nőnevelés*. Pest : 1842.
- Fénelon, François (1936): *A leányok neveléséről*. Budapest : Katolikus Középiskolai Tanáregyesület, 1936.
- Fináczy Ernő (1927): *Az újkori nevelés története. Vezérfonal egyetemi előadásokhoz*. Budapest : Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- Font Zsuzsa (2001): *Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában*. Szeged : József Attila Tudományegyetem, 2001. 246 p.
- French, Katherine L.–Poska, Allyson M. (2007): *Women Gender in the Western Past. Vol. 2. Since 1500*. Boston-New York : Houghton Mifflin Company, 2007.
- Gragger Róbert (1911): *Mikes forrásaihoz. Egyetemes Philológiai Közlöny*, Budapest : 1911.
Szerk.: Császár Elemér és Láng Nándor. 709–710. p.
- Gyertyánffy István (1915): *Theano – három részben*. Budapest : Lampel, 1915.
- Hillman, Richard – Quesnel, Colette (ed., transl.) (1992): *Marie le Jars de Gournay: Apology for the Woman writing and other works*. Chicago : The University of Chicago Press, 1992.

- Kéri Katalin (szerk.) (1999): Tollam szivárványba mártom. Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig. [online] Elektronikus kiad. Pécs : Magyar Elektronikus Könyvtár 1999. [2015. 01. 30.] < URL: <http://mek.niif.hu/02100/02110/>
- Krier, Isabelle (2009): Souvenirs sceptiques de Marie de Gournay dans l'«Égalité des hommes et des femmes», *Clio. Histoire, femmes et sociétés*. 29/2009, 243–257. [2015. 01. 24.] < URL: <http://clio.revues.org/9303> [doi: 10.4000/clio.9303](https://doi.org/10.4000/clio.9303)
- Kornis Gyula (1927a): A magyar művelődés eszményei 1777-1848. 2. k. Budapest : Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1927.
- Kornis Gyula (1927b): A régi magyar nőmozgalom és a leánynevelés. In: *Budapesti Szemle*, 1927. január, 593. sz. 57–94. p.
- Lendvai L. Ferenc–Nyíri J. Kristóf (ész. n.): A felvilágosodás. A filozófia rövid története. A Védáktól Wittgensteinig. [online] [2015. 01. 24.] < URL: <http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/filtort/ktar/vw/vwfelv.htm>
- Mikes Kelemen (1966): Törökországi levelek és misszilis levelek. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1966.
- Niderst, A. (1997): Pédagogie et mysticisme dans le *Traité de l'éducation des filles de Fénelon*: L'éducation des filles sous l'ancien régime: Études à la mémoire de Linda Timmermans. Pedagogy and mysticism in Fénelon's *Traité de l'éducation des filles*: The education of the girls under the Ancien Régime. In: *Papers on French seventeenth century literature*, 1997, vol. 24, no 46, 53–60. p.
- Pernot, Michel (1994): *La Fronde*. Paris : Éd. De Fallois, 1994.
- Pukánszky Béla (2006): *A nőnevelés évezredei*. Budapest : Gondolat Kiadó, 2006. 190 p.
- Richter, Simon (2006): *Missing the Breast: Gender, Fantasy, and the Body in the German Enlightenment*. Washington : University of Washington Press, 2006.
- Rosso Geffriaud, Jeannette (1984): *Études sur la féminité aux XVIIe et XVIIIe siècles*. Pisa–Paris : Libreria Goliardica – A. G. Nizet, 1984.
- S. Sárdi Margit (1984): Petrőczy Kata Szidónia és a pietista nőeszmény. In: *A nő az irodalomban*. Zalaegerszeg : Zala Megyei Könyvtár, 1984. 28–49. p.
- Sámi Lászlóné: Az anyák nevelése. II. In: *Vasárnapi Ujság*, 1872. február 4. XIX/5. 51. o.
- Schiebinger, Londa (2008): Csontvázak a szekrényben. A női csontváz első ábrázolásai a 18. századi anatómiában. In: *Sic Itur ad Astra*, 2008. 58. sz. 23–64. p.
- Spinoza, Baruch (2001): *Etika*. Budapest : Osiris Kiadó, 2001. 430 p.
- Stuurman, Siep (1998): L'égalité des sexes qui ne se conteste plus en France. Feminism in the seventeenth century. In: Akkerman, Tjitske – Stuurman, Siep (eds.): *Perspectives on*

- Feminist Political Thought in European History. From the Middle Ages to the Present. London : Routledge, 1998. 67–84. p. [doi: 10.4324/9780203442432](https://doi.org/10.4324/9780203442432)
- Stuurman, Siep (2004): François Poulain de la Barre and the Invention of Modern Equality. Cambridge, Mass : Harvard University Press, 2004.
- Suther, Judit D.(1972): The Tricentennial of Molière. Femmes savantes. In: *The French Review*, vol. XLV., Special Issue, no. 4., Spring. 31–38. p.
- Szent-Iványi Béla (1936): A pietizmus Magyarországon. Budapest : Egyetemi Nyomda, 1936.
- Wanner, Raymond E. (1975): Claude Fleury (1640-1723) as an educational historiographer and thinker. The Hague, Martinus Nijhoff, 1975. [doi: 10.1007/978-94-010-1630-8](https://doi.org/10.1007/978-94-010-1630-8)
- Weszely Ödön (1911): *Fénelon és a nőnevelés*. Budapest : 1903.

KÉRI, KATALIN

FRENCH SOURCES OF WOMEN’S EDUCATION IN THE XVIITH CENTURY

The study reports the partial results of a wider research which examines the history of women’s and girls’ life and education. In the focus of the research there are those sources, which are originated from the XVIIth century in France and they are printed out as well. Not only the origin of these sources, but also their effects and reception are examined in our study, especially the reception and presentation of French authors from the XVII–XXth centuries in Hungary.

Fenelon, Madame Maintenon and the works of other authors had effects on the work of Kelemen Mikes, Andras Fáy, Eötvös József, István Gyertyánfy, and they can be found in the studies of excellent pedagogical minds like Ödön Weszely, Ernő Fináczy and Gyula Kornis.

